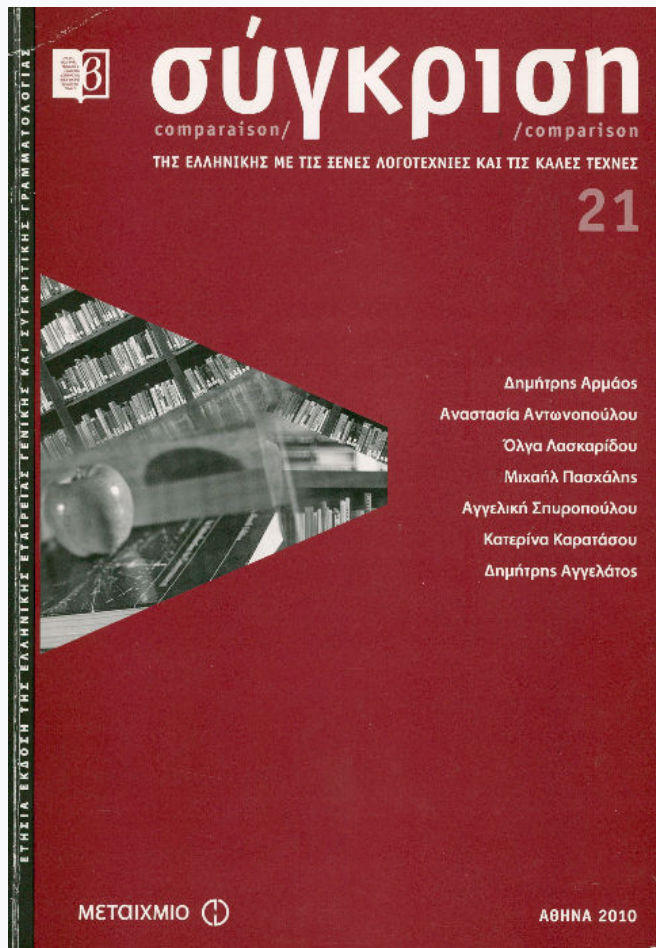

Σύγκριση

Τόμ. 21 (2010)

Μια πολυφωνική μελέτη της θεωρίας της λογοτεχνίας, Marc Angenot, Jean Bessiere, Douwe Fokkema, Eva Kushner (επιμ.), Θεωρία της λογοτεχνίας. Προβλήματα και προοπτικές, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια

Λητώ Ιωακειμίδου

doi: [10.12681/comparison.72](https://doi.org/10.12681/comparison.72)

Copyright © 2017

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ιωακειμίδου Λ. (2017). Μια πολυφωνική μελέτη της θεωρίας της λογοτεχνίας, Marc Angenot, Jean Bessiere, Douwe Fokkema, Eva Kushner (επιμ.), Θεωρία της λογοτεχνίας. Προβλήματα και προοπτικές, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια. *Σύγκριση*, 21, 180–184. <https://doi.org/10.12681/comparison.72>

Μια πολυφωνική μελέτη της θεωρίας της λογοτεχνίας

Marc Angenot, Jean Bessière, Douwe Fokkema, Eva Kushner (επιμ.), *Θεωρία της λογοτεχνίας. Προβλήματα και προοπτικές*, μτφρ. Ττίγκα Δημητρούλια, Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg, 2010, σελ. 634

Τα τελευταία χρόνια έχουν μεταφραστεί και κυκλοφορούν πολλά σημαντικά εξειδικευμένα βιβλία για τη θεωρία της λογοτεχνίας, τη λογοτεχνική κριτική και τις μεθόδους ανάλυσης («ξεκλειδώματος», θα λέγαμε) του λογοτεχνικού κειμένου. Η ταξινόμηση του περιεχομένου τους γίνεται κυρίως με δυο τρόπους: Σε μια πρώτη περίπτωση, ο αναγνώστης παρακολουθεί μια κατά βάση χρονολογική σειρά θεωρητικών σχολών ή τάσεων, ή τουλάχιστον πυρήνων επιστημολογικών αναζητήσεων που αποκρυσταλλώνονται σε σχολές. Αυτή η διάταξη ακολουθείται τόσο σε πονήματα με ιδιαίτερο ιδεολογικό, καταγγελτικό προσανατολισμό, όπως είναι η *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας* του Terry Eagleton (Οδυσσεάς, 1989), που εισάγει την παράμετρο μιας «ξεριζωμένης, αμνόμενης ιντελιγκέντσιας» στις διαδικασίες των θεωρητικών κατασκευών (σ. 83), όπως για παράδειγμα αυτών της Νέας Κριτικής, όσο και σε έργα / πανοράματα με συστηματική και βαθιά τεκμηρίωση για την εκάστοτε σχολή, όπως είναι η *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας* του Raman Selden, της οποίας ο όγδοος τόμος, *Από τον φορμαλισμό στον*

μεταδομοσμό (στα ελληνικά από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2004), διαρθρώνεται γύρω από το φορμαλισμό, το δομοσμό και τις επακόλουθες σχολές του (σημειωτική, αφηγηματολογία, αποδόμηση κλπ.) και τις αναγνωστικές θεωρίες της ερμηνείας (ερμηνευτική, φαινομενολογία, πρόσληψη κ.λπ.).

Ένας δεύτερος δρόμος ακολουθεί στενότερα τις εκφάνσεις του κειμενικού πλέγματος και ομιλεί διαδοχικά για το τι είναι λογοτεχνία, τι σημαίνει ερμηνεία, ποιος είναι ο ρόλος της ρητορικής, της ποιητικής και της αφήγησης, ποια είναι η έννοια της ταυτότητας και του υποκειμένου. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στη *Λογοτεχνική θεωρία* του Jonathan Culler (Π.Ε.Κ., 1998), όπου οι θεωρητικές σχολές και τα κινήματα συνοψίζονται στο Παράρτημα – Γλωσσάρι. Ο δρόμος αυτός ακολουθείται και σε μια περισσότερο απλουστευμένη μορφή από χρηστικά εγχειρίδια / μεθόδους λογοτεχνικής και φιλολογικής κριτικής.

Η *Θεωρία της λογοτεχνίας*, υπό την επιμέλεια των Marc Angenot, Jean Bessière, Douwe Fokkema και Eva Kushner (πρώτο βιβλίο της σειράς

«Σύγκριση και θεωρία της λογοτεχνίας» των εκδόσεων Gutenberg, υπό την επιστημονική επιμέλεια του Ζ. Ι. Σιαφλέκη), παρουσιάζει κάποιες ιδιομορφίες που τη διαφοροποιούν σε καίρια σημεία από θεωρητικά έργα με το ίδιο ή παρεμφερές αντικείμενο.

Αν βλέπαμε το λογοτεχνικό φαινόμενο σαν έναν κυτταρικό ιστό, θα έπρεπε να ενδιαφερθούμε πρώτα απ' όλα για την αναγνωρισιμότητα και τη διαφοροποίηση της υφής του, την ομοιογένεια και την ετερογένεια των συστατικών του στοιχείων. Κατά δεύτερον, και συνεχίζοντας την ίδια παρομοίωση, θα εξετάζαμε τα διάφορα συστήματα στα οποία οργανώνονται ή γίνονται αντιληπτά τα λογοτεχνικά κύτταρα. Θα μπορούσαν να ακολουθήσουν οι εκ των έδων ιδιαιτερότητες της δόμησης του ιστού αυτού, οι συνθήκες αντίληψης των συγκεκριμένων ιδιαιτεροτήτων, οδηγώντας σε μια τελική φάση όπου ο επιστήμονας θα μελετούσε αναστοχαστικά την ιστορική πορεία, τη θεσμική κατοχύρωση, τους συγχρονικούς νόμους και άλλα επιστημολογικά ζητήματα της ίδιας της επιστήμης.

Κατ' αναλογία με την εικόνα αυτή, και βάσει μιας λογικής πορείας που διευκολύνει τον αναγνώστη, το συγκεκριμένο βιβλίο αναπτύσσεται σε τέσσερα μέρη, που τιτλοφορούνται: «Ταυτοποίηση και ταυτότητες του λογοτεχνικού γεγονότος», «Το λογοτεχνικό σύστημα», «Κείμενο και λο-

γοτεχνική επικοινωνία», «Δρόμοι και τρόποι της κριτικής». Από την επιλογή αυτή προκύπτουν οι εξής ιδιομορφίες: Κάθε επιμέρους κεφάλαιο, που αφιερώνεται σε μια πτυχή, μια από τις εκφάνσεις του λογοτεχνικού φαινομένου, είναι όχι μόνο προϊόν συνεργασίας της θεωρίας της λογοτεχνίας και της συγκριτικής προοπτικής, όχι μόνο αφορμή για ανάπτυξη γνωστικού πλάτους και αναλυτικού βάθους, αλλά κυρίως απόδειξη της συμπληρωματικότητας που ενυπάρχει μεταξύ των θεωριών. Τα περισσότερα κεφάλαια κατορθώνουν όμως ταυτόχρονα να συνδυάσουν θεωρητικά ζητήματα και πρακτικές στρατηγικές που προβληματίζουν γόνιμα τον ερευνητή και οδηγούν ακόμα και σε προτάσεις συστηματοποίησης της έρευνας.

Έτσι, ήδη από το Πρώτο Κεφάλαιο, «Κοινωνίες, πολιτισμοί και λογοτεχνικό γεγονός» (Eleazar Meletinsky), παρακολουθούμε μια ιστορικο-ανθρωπολογική αναδρομή στην αφύπνιση των κοινωνιών απέναντι στην έννοια της λογοτεχνικότητας, μια αναδρομή που περνάει από το ζήτημα της φωνής, του τραγουδιού, του μύθου και της μίμησης στην τελετουργία, αγκαλιάζει όμως και αξιολογικά ζητήματα, όπως είναι η σχέση λαϊκού και επίσημου, θεσμοποιημένου πολιτισμού, αλλά και η ιστορική εξέλιξη της εικόνας του συγγραφέα, της καλλιτεχνικής προθεσιακότητας και της

σταδιακής λατρείας της λογοτεχνικής μορφής. Και καταλήγει στην ιστορία των γενών (δηλαδή στη διαχρονία) αλλά και στα ποικίλα εναύσματα για μια συγκριτική τυπολογία (δηλαδή τη συγχρονική εξέταση ενός μακρογένους, όπως το μυθιστόρημα) και στα όρια μιας τέτοιας μεθόδου.

Ένα άλλο παράδειγμα αυτής της επιστημονικής σύγκλισης θεωρητικών ζητημάτων που εκπορεύονται από διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις είναι το κεφάλαιο «Θεατρικές σπουδές» (Patrice Pavis), που ανήκει στο Δεύτερο Μέρος, δηλαδή στο «Λογοτεχνικό σύστημα». Εδώ, με μια πρωτότυπη και συστηματική μεθοδολογία, έχουμε μια σύγκριση, σημείο προς σημείο, της μονόπλευρης ενασχόλησης με το κείμενο ως λογοτεχνικό γεγονός και της πολύπλευρης μελέτης του ολοκληρωμένου συστήματος της παράστασης, το οποίο αντιμετωπίζεται με άξονες τη «θεωρητική κατασκευή του κόσμου» επί σκηνής, την ποιητική του κειμένου που εκφέρεται, την εγγραφή του κειμένου και της παράστασης σε μια ιστορικά προδιορισμένη κουλτούρα, το επίπεδο της δραματοουργίας / αφηγηματολογίας του σκηνικού μύθου και του μοντέλου δράσης βάσει των Propp και Greimas και φυσικά βάσει μιας θεωρητικοποίησης του χώρου και του χρόνου.

Ένα τελευταίο παράδειγμα αυτής της επιστημονικής συμπληρωματικότητας:

Στο Τρίτο Μέρος, «Κείμενο και λογοτεχνική επικοινωνία», το μακροσκελές δοκίμιο «Το κείμενο ως δομή και κατασκευή» (Mihály Szegegy-Maszák) λαμβάνει ως αφετηρία την ερμηνευτική του Gadamer και την ερμηνεία του λόγου του Bakhtine και δηλώνει ότι «κανένας αναγνώστης δεν μπορεί να ξεχάσει την ίδια του την ιστορικότητα» (σ. 299) και ότι «τα λογοτεχνικά κείμενα δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο μέσα από τις ερμηνείες τους, που είναι τα αποτελέσματα της συσχέτισης μιας ερμηνεύουσας και μιας ερμηνευόμενης γλώσσας» (σ. 299). Και στη συνέχεια, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σε ιστορικούς προβληματισμούς γύρω από «Τρόπους και σχήματα», σε συντακτικό και σημασιολογικό επίπεδο, στους «χρονοτόπους», όπου διασταυρώνονται, μεταξύ άλλων, ο Bakhtine και ο Riffaterre, ενώ θίγεται και το θέμα των χρονοτόπων της ανάγνωσης, δηλαδή της αναγνωστικής συμπεριφοράς και της λειτουργίας της μνήμης. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο κρίσιμο ζήτημα της οπτικής γωνίας, η οποία συνδέεται με την έννοια της αξιολογίας σε μια ιστορική διάσταση, για παράδειγμα ως μιας από τις συμβάσεις του ρεαλισμού του 19ου αιώνα. Επίσης, η γλωσσολογική προέλευση «τροπικότητα» φωτίζει, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, τις έννοιες του αποδέκτη της αφήγησης, του δυναμικού και του ιστορικού αναγνώστη.

Τέλος, το οικοδόμημα της πλοκής συνδέεται κι αυτό με τη διαχείριση των πληροφοριών από τον αναγνώστη. Βλέπουμε δηλαδή ότι ζητήματα πρόσληψης διαχέονται σε διαφορετικά σημεία του έργου, ενώ στο βιβλίο υπάρχει βέβαια και το θεωρητικό κεφάλαιο, που αναλύει τους θεμελιώδεις όρους της σχολής της Κωνσταντίας, των αμερικανών κριτικών που συνδέουν πρόσληψη και ψυχολογία και των θεωρητικών της πρώην Ανατολικής Γερμανίας, οι οποίοι ασκούν μια μαρξιστική κριτική στους Jausse και Iser.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του βιβλίου που θα μπορούσε να προβληματίσει γόνιμα τον αναγνώστη είναι το γεγονός ότι σε καθένα από τα τέσσερα μέρη του έργου, ανάμεσα στα κεφάλαια που αναπτύσσουν τις βασικές παραμέτρους της εκάστοτε αντιμετώπισης του λογοτεχνικού φαινομένου, εμφανίζεται τουλάχιστον ένα άρθρο που δημιουργεί μιαν αντίστιξη, προβάλλοντας έναν αντίλογο, μερικές φορές ακόμα και σε πολεμικό τόνο. Έτσι λοιπόν, στο Πρώτο Μέρος, η μεθοδική ανασκόπηση της «Λογοτεχνικότητας» από τον Jonathan Culler ακολουθείται από την «Επέκταση και απροσδιοριστία της έννοιας της λογοτεχνίας» της Régine Robin, ενώ το κεφάλαιο «Καθολικότητα και συγκρισμότητα» (Pierre Laurette) καταγγέλλει την τυποποιητική και την ιστορικοσυγκριτική ψευδαίσθηση ως δύο ακραίες καταστάσεις στις οποίες κινδυνεύει να

βρεθεί ο θεωρητικός της λογοτεχνίας ή ο συγκριτολόγος. Στο Δεύτερο Μέρος, τα συστήματα στα οποία αρθρώνεται το λογοτεχνικό γεγονός ολοκληρώνονται με ένα κείμενο του Earl Miner για τις διαπολιτισμικές συγκριτικές σπουδές, τον εγωκεντρισμό του δυτικού ερευνητή, που συνεχίζει να αγνοεί τις ευρύτερες πολιτισμικές ζώνες, τους προβληματισμούς γύρω από τις νόρμες συγκρισμότητας και την απογοήτευση που νιώθει κανείς διαπιστώνοντας «πόσο λίγη είναι η πραγματικά συγκριτική δουλειά που κάνουν οι συγκριτολόγοι» (σ. 281).

Αντίστοιχα, στο Τρίτο Μέρος, το κεφάλαιο «Συγκρίσεως υποκειμένων: Ο αντίκτυπος του υποκειμένου στο λόγο» (Wladimir Kryszynski) συμπληρώνει αντιστικτικά την έννοια της λογοτεχνικής επικοινωνίας, προβάλλοντας όμως το υποκείμενο ως «προσδιορισμένη απροσδιοριστία» (σ. 385) από την εποχή του Nietzsche και μετά, τονίζοντας τη λακανική αποδόμηση του εγώ και τη μπαχτινική πολυφωνία και μιλώντας για το «υποκείμενο της επιθυμίας, της έλλειψης, των ψευδαισθήσεων, του στοχασμού, της πάλης και της ηδονής», «το υποκείμενο του λογοτεχνικού λόγου [που] σχετικοποιεί το λογοτεχνικό απόλυτο» (σ. 398).

Τέλος, στο Τέταρτο Μέρος, επιστημολογικά ζητήματα περί ερμηνείας και αξιολόγησης περιλαμβάνουν και το δοκίμιο «Λογοτεχνία και αναπαρά-

σταση» του Jean Bessière, το οποίο αναπτύσσει, μεταξύ άλλων, την άποψη ότι δεν υπάρχει τίποτε πιο αντιρεαλιστικό από τα ρεαλιστικά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα· τόσο πολύ η κωδικοποίησή τους, σε αισθητικό και ιδεολογικό επίπεδο, παραπέμπει στην ίδια τη γραφή και όχι στον κόσμο ως εξωτερικό αντικείμενο αναφοράς.

Στο Εισαγωγικό Σημείωμα της μεταφράστριας Τίτικας Δημητρούλια διαβάζουμε για την παράμετρο της πολυφωνίας ενός επιστημονικού εγχειρήματος στο οποίο συμμετέχουν είκοσι ένας επιστήμονες μεγάλου κύρους, που αντιπροσωπεύουν μια ευρύτατη ποικιλία οπτικών γωνιών εξέτασης του λογοτεχνικού φαινομένου. Ο εμπλουτισμός της ελληνικής γλώσσας με μια συνεκτική, ιδιαίτερα προ-

σεγμένη επιστημονική και επιστημολογική ορολογία, μια δουλειά που αντικατοπτρίζεται και στο πλούσιο Ευρετήριο της έκδοσης, αποτελεί ένα επίτευγμα που πιστώνεται στην υπευθυνότητα και τη δημιουργικότητα της μεταφράστριας, η οποία, πέρα από τις καίριες επιλογές της στο σώμα του κειμένου, παρεμβαίνει επεξηγηματικά με δεκάδες υποσελίδιες σημειώσεις, συμπληρώνοντας ερμηνευτικά και βιβλιογραφικά το έργο και διασφαλίζοντας την απρόσκοπτη μετάβαση του συλλογικού αυτού τόμου στο ελληνόφωνο κοινό.

Λητώ Ιωακειμίδου
Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης